

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ КООПЕРАЦІЇ ТА ВВІЧЛИВОСТІ У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Дарина Станко

Кандидат філологічних наук, викладач, кафедра англійської мови,
Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», 88000,
Україна, Закарпатська обл., м. Ужгород, вул.Університетська, 14, e-mail:
dashastanko@gmail.com

UDC: 811.111 42

ABSTRACT

The article deals with the study of communication strategies and tactics of politeness and cooperation in nowadays English political discourse, distinguishing means of verbalization and cooperation characteristic of the emotionally charged political texts. Its role is defined and the factors that determine the principles and reasons for the use of speech formulas of politeness and cooperation are shown.

Keywords: political discourse, tolerance, principles of comity and cooperation, emotions.

Статья посвящена проблеме исследования коммуникативных стратегий и тактик вежливости и кооперации в современном англоязычном политическом дискурсе, выделению средств вербализации и кооперации, характерных для эмоционально окрашенных политических текстов. Определена роль и раскрыты факторы, обуславливающие принципы и мотивы применения речевых формул вежливости и кооперации.

Ключевые слова: политический дискурс, толерантность, принципы вежливости и кооперации, эмоции.

Стаття присвячена проблемі дослідження комунікативних стратегій і тактик ввічливості та кооперації у сучасному англомовному політичному дискурсі, виокремленню засобів вербалізації та кооперації, характерних для емоційно забарвлених політичних текстів. Визначена роль та розкриті чинники, що зумовлюють принципи і мотиви застосування мовленнєвих формул ввічливості та кооперації.

Ключові слова: політичний дискурс, толерантність, принципи ввічливості та кооперації, емоції.

ВСТУП

Мовознавців цікавить людина у внутрішніх і зовнішніх проявах, тобто її характер, психіка, свідомість, поведінка, діяльність тощо. І оскільки мова є одним з важливих способів прояву емоційно-вольових та когнітивних процесів, то встановлення закономірностей вибору засобів вираження емоцій мовцем набуває особливого значення у дискурсивних дослідженнях. Ю. Габермас, Т. ван Дейк, М. Фуко та М. Гайдегер як автори класичних праць висвітлюють ключові проблеми дискурсу. Екстралінгвістичні характеристики, а також механізми та технології впливу політика на адресата з метою маніпулювання його свідомістю, адже політичний дискурс є найвпливовішим явищем у сучасній політичній комунікації, знаходять своє відображення в працях Дж. Сейдела, М. Гейса, Є. Шейгала, Г. Почепцова, В. Павлуцької, А. Чудінова та інших.

Як відомо, будь-який мовленнєвий акт постає як взаємна емоційна адаптація комунікантів. І якщо така адаптація з різноманітних причин відсутня, то відбувається вербальна дуель, яка супроводжується емоційними ударами, що засвідчують конфлікт і відсутність політичної толерантності в одного або ж в обох партнерів.

Щодо поняття толерантності і досі точаться дискусії. Позиції розділяються на дві протилежні:

- цей термін є попереднім та, хоч і є історично справедливим, однак має бути уточнений або замінений на більш позитивний та супроводжуватись чіткою оцінкою плюралізму та різноманіття;
- він є абсолютним концептом, що важливий для існування суспільства та обмеження дискримінації.

Також дискусії точаться з приводу міри толерантності – якою мірою і в яких ситуаціях толерантність має бути присутня. Проблематичною є повна (радикальна) толерантність, яка вимагає толерантності навіть до радикалів, що потенційно становлять загрозу для дотримання прав частини громадян або стабільності соціальної системи.

Ефективна толерантність неминуче повинна бути абсолютною, і, щоб дієво виконувати свої функції – бути примусом, бути нетолерантною до нетолерантності. К. Поппер (Karl Popper) це визначив як «парадокс терпимості»: «необмежена терпимість повинна привести до нетерпимості». У цьому плані суперечка стосується меж терпимості – наскільки суспільство і його соціальні інститути мають віднайти розумні засоби самозбереження, що певною мірою підмінює принцип толерантності [7, 27].

Американський дослідник Р. Інґлехарт (Ronald Inglehart) безпосередньо пов'язує толерантність із рівнем матеріального добробуту, економічним прогресом та типом культури. Вона, на його думку, залежить від того, чи суспільство ближче до «традиційної», чи до «секулярно-раціональної» культури. Суспільствам першого типу культури властиві «цінності виживання», неповага до етнічного рівноправ'я, рівності статей, низький рівень міжособистісної довіри, нетерпимість до інакомислячих; для спільнот з культурою другого типу характерні «цінності самовираження» [2, 112].

На думку Л.П. Нагорної, проблема терпимості та нетерпимості завжди посідала специфічне місце в історії, іноді набуваючи стимулюючий, конструктивний характер, а іноді – драматичний, деструктивний. Терміни толерантність та інтолерантність часто вживають як синоніми понять «терпимість», «нетерпимість», які є близькими, але не тотожними поняттями [5, 61].

Фактично у мовленні відображені усі види поведінки людей. З позицій етики в результаті будь-якого мовного контакту в усіх комунікантів мало би спостерігатися підвищення (покращення) рівня самооцінки. Однак на практиці це рідкісне явище, оскільки «градус» емоційної толерантності в усіх різний. Адаптація таких «градусів» або ж регуляція міжособистісного спілкування закладена у принципах кооперації та ввічливості.

Принцип кооперації був сформульований американським логіком Г.П. Грайсом: твій внесок на цьому етапі діалогу повинен бути таким, якого потребує сумісно прийнята мета (спрямування) цього діалогу (*Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged*) [17, 48]. Дослідник розглядав принцип кооперації як єдність чотирьох максимум (правил), «які визначають внесок учасників комунікативного акту в мовленнєву ситуацію» [1, 128]. Це – максима якості інформації (*Quality*), максима кількості/достатності інформації (*Quantity*), максима її релевантності/відношення до теми комунікації (*Relation*) та максима способу/манери викладення інформації (*Manner*).

Максима якості інформації або її ще називають максимую істинності (правдивості) інформації реалізується у таких постулатах: не говори того, що є неправдивим; не говори того, на що у тебе немає достатніх підстав.

Максима кількості інформації вимагає від учасника спілкування надавати не менше і не більше інформації, ніж потрібно. Дотримання максими якості є більш важливим, оскільки у процесі спілкування більшого засудження зазнає та людина, яка говорить неправду, а не та, що говорить багато [17].

Максима релевантності вимагає від учасника спілкування не відхилитися від теми, тобто говорити по суті. «Ця максима складна для реалізації мовцями, оскільки учасники не завжди обговорюють лише одну тему, можливі абсолютно нормальні переходи від теми до теми» [1, 129].

Максима способу передбачає дотримання таких постулатів: уникай неоднозначності та незрозумілих виразів, будь стислим (лаконічним) та організованим.

Дотримання принципу кооперації передбачає наявність у комунікативному акті також принципу ввічливості. Вони майже завжди доповнюють один одного. У своїй взаємодії принцип ввічливості «часто приходиться на допомогу там, де недостатньо ефективним є другий. Він навіть у більшій мірі відповідає вимогам кооперативності учасників розмови» [10, 154]. Незважаючи на таку взаємодію та взаємодоповнення цих двох принципів ефективного міжособистісного спілкування, відзначається їх різне спрямування. Так, принцип кооперації «орієнтований головним чином на смисловий, контенсивний бік внесків учасників комунікації, на способи вираження значень мовця і особливо на способи їх інтерпретації». Водночас принцип ввічливості орієнтований «на соціальний або соціативний бік спілкування, на ставлення мовця до своїх адресатів або навіть до третіх осіб, до позицій, які вони займають у соціальній (статусно-рольовій) ієрархії» [там само, 150].

У розробці теорії ввічливості основоположними є праці Р. Лакофф [18], Дж. Ліча [19; 20; 21], П. Браун та С. Левінсона [13], на яких ґрунтується більшість досліджень ввічливості [14; 15].

Принцип ввічливості та його максими були детально розроблені Дж. Лічем. Сенс принципу зводиться до мінімізації неввічливих висловлень та до максимізації ввічливих висловлень. *'In order to be polite, a speaker communicates meanings which (a) place a high value on what relates to the other person (typically the addressee), and (b) place a low value on what relates to the speaker. It is clear from many observations that constraint (a) is more powerful than constraint (b)'* (Для того, щоб бути ввічливим, мовець надає більшої важливості/значення тому, що стосується іншої людини – адресата та меншої важливості/значення собі. Перший постулат вагоміший за другий) [20, 160].

Дж. Ліч також виділив шість максимумів цього Принципу: максима такту (*Tact*), максима великодушності (*Generosity*), максима схвалення (*Approbation*), максима скромності (*Modesty*), максима згоди (*Agreement*), максима симпатії (*Sympathy*) [21, 132].

Кожна максима може бути охарактеризована за допомогою опозицій: мінімум витрат для іншого – максимум користі для іншого (Такт); мінімум користі для себе – максимум витрат для себе (Великодушність); мінімум осуду іншого – максимум схвалення іншого (Схвалення); мінімум схвалення себе – максимум осуду себе (Скромність); мінімум незгоди – максимум згоди (Згода), мінімум антипатії – максимум симпатії (Симпатія), які направлені на досягнення приємної для обох комунікантів атмосфери спілкування, дружніх стосунків, успішного спілкування тощо [21, 132].

При детальнішій розробці поняття ввічливості було виокремлено поняття позитивної ввічливості (*positive politeness*) та негативної ввічливості (*negative politeness*) [13]. Позитивна ввічливість характеризується як ввічливість зближення, а негативна як ввічливість віддалення [4, 19]. Але деякі науковці вважають, що позитивна і негативна ввічливість не є досить вдалим для опису категорії ввічливості, оскільки міжособистісні стосунки можуть бути нейтральними, позитивними (характеризуються повагою, шанобливістю) та негативними (характеризуються неповагою, грубістю тощо) [10, 148]. Тому більш прийнятним здається таке поняття, як шанобливість (ґречність/чемність). Шанобливість (зі знаком «плюс») та нешанобливість (зі знаком «мінус») утворюють два полюси у міжособистісних стосунках комунікантів, між якими розташовується нейтральна зона. «Позитивну зону як раз і розділять між собою „позитивна“ і „негативна“ ввічливість, причому остання розташується на вершині ієрархії шанобливості як максимальна шанобливість (ґречність/чемність)» [там само, 148]. Таке розташування негативної ввічливості на вершині ієрархії шанобливості пояснюється тим, що негативна ввічливість регулює сферу офіційного спілкування. Цікаво, що «серед прагматично релевантних трансформацій принципів дискурсу у Великій Британії за останні п'ять століть у цілому визначено загальну переорієнтацію принципу ввічливості із позитивної на негативну» [11, 71]. Цей факт пов'язаний з тим, що британці прагнуть усамітнення (*privacy*), тому вони роблять свої справи і ввічливо ігнорують інших [16, 151].

Ввічливість може аналізуватися «або у плані дослідження загальних стратегій поведінки, або у плані вияву специфіки вираження позитивного ставлення до людини на матеріалі окремих мовленнєвих актів у конкретній мові (вибачення, подяки, компліменти, співчуття тощо)» [3, 76]. Перший напрям є сферою дотику соціолінгвістики та прагмалінгвістики, другий же – предметом прагмалінгвістики.

Максими принципу ввічливості проявляються у певних мовленнєвих актах, які виражають іллокутивну мету мовця. До них відносять прохання, пропозиції, вибачення, компліменти, подяки та відповіді на них тощо [20]. У лінгвістичній літературі на позначення названих мовленнєвих актів не існує одностайного термінопозначення. Так, вчені пропонують наступні терміни:

- бехабітиви, що є «змішаною групою, пов'язаною із суспільною поведінкою і взаємостосунками людей» [6, 119] та які становлять собою вибачення, поздоровлення, схвалення, співчуття, сварки тощо;
- експресиви, які є виявом привітання, співчуття, ставлення, вибачення, подяки, побажання [8, 139]. Їх основною метою є «вираження психологічного стану, який задається умовами ширості відносно положення речей, визначеного у рамках пропозиційного змісту» [9, 183]. Найтипівішими дієсловами для експресивів є *thank, congratulate, apologize, condole, deplore, welcome*;
- сатисфактиви (У.Д. Вундерліхт) – вибачення, подяки, відповіді, обґрунтування, виправдання; перформатив (Г.Г. Почепцов) – поздоровлення, подяки, вибачення, гарантії, призначення тощо; компанійський тип (Дж. Ліч) – пропозиції, запрошення, вітання, подяки, поздоровлення; *acknowledgments* (К. Бах) – вибачення, співчуття, поздоровлення, вітання, подяки, згоди тощо [10, 196-197].

Незважаючи на таку термінологічну розбіжність, усі дослідники не заперечують, що ввічливі мовленнєві акти включають поздоровлення, подяки, вибачення, вітання, співчуття, побажання. Існує думка про те, що ввічливі мовленнєві акти більше пов'язані із суспільною поведінкою, таким та дипломатією, ніж із ширим вираженням певного психологічного стану. Це перш за все стосується британців: *'But our polite sorries, pleases and thank-yous are not heartfelt or sincere – there is nothing particularly warm or friendly about them. <...> English courtesy seems to be almost entirely a matter of form, of obedience to a set of rules rather than expression of genuine concern'* (Усі наші вибачення і прохання не є щирими і сердечними – вони не мають нічого спільного з теплотою та дружністю стосунків. <...> Англійська ввічливість – це виключно форма, дотримання правил, а не щира стурбованість) [16, 408].

Аналіз матеріалу нашого дослідження дав змогу нам прийти до висновку про те, що у процесі емоційного спілкування, коли мовець у першу чергу намагається висловити свій емоційний стан, відбувається порушення перш за все максимуму принципу кооперації, а також і максимуму принципу ввічливості.

ANDREW MARR: And what about some of the policies towards women – things like there's been an argument about women's pension and there are all sorts of issues on child benefit and so on. Are you conscious that perhaps women voters are not quite as supportive of the coalition as others?

DAVID CAMERON: Well I think there's a deeper underlying issue here, which is that you know Britain faces a very difficult time right now, as countries right across the world do. Families in Britain see petrol prices going up, they see food prices going up, electricity increasing. Many people who work in the public sector have had a pay freeze and you know at the heart of many families are women who are worrying desperately about the family budget. And this government has to do difficult things. I profoundly believe we're taking the right decisions to get the country through to better times ahead, but as we make those decisions, we have to explain really carefully why we're doing what we're doing. But I think that's probably had an impact on families and on many women and that causes great concern. And I understand that. We've just got to do better at explaining why this is necessary [22].

В одному з інтерв'ю Девід Кемерон отримує досить конкретне питання від журналіста про пенсії для жінок та дотації на дітей, зменшення яких призвело до втрати підтримки коаліційного уряду серед населення, особливо серед жінок. Журналіст хоче отримати роз'яснення стосовно змін та дотацій, а також чи усвідомлює політик зміну ставлення до уряду. Втім відповідь Девіда Кемерона, за нашими спостереженнями, є досить узагальненою, не розкрито питання пенсій та дотацій взагалі, і лише в кінці відповіді політик заявляє, що розуміє зміну ставлення до уряду (*And I understand that. We've just got to do better at explaining why this is necessary*). Недотримання таких максимумів принципу кооперації, як кількість, релевантність та спосіб позначається на відповіді політика. Так, наприклад, відповідь містить надлишок інформації та відхилення від теми стосовно важких часів

не лише у Великій Британії, а й у всьому світі (*Britain faces a very difficult time right now, as countries right across the world do.*), перерахування низки проблем, з якими стикаються жителі країни (*Families in Britain see petrol prices going up, they see food prices going up, electricity increasing.*), номінації емоції занепокоєння (*women who are worrying desperately about the family budget*). У цьому уривку за допомогою прямої та непрямой номінації політик виражає і власне занепокоєння (*difficult time, difficult decisions, worrying desperately, great concern*). Організація висловлення, максима способу подачі інформації, також порушується, оскільки думка повторюється (*we have to explain really carefully; We've just got to do better at explaining*), висловлюється впевненість з приводу прийняття правильних рішень (*I profoundly believe we're taking the right decisions*), проте згодом визнається, що ці рішення можуть викликати стурбованість (*But I think that's probably had an impact on families*).

MATT BALL: *So, kicking off with the first question, which was received on email from Arthur in Kettering: The coalition is reaching its first 100 days in office. What have been the highlights and lowlights so far? And he also asks how long can it last?*

NICK CLEGG: *It will last for five years. I mean that was one of the big, one of the many changes that we've introduced is that we're going to take away from the Prime Minister the ability to play games with the timing of the election. We all remember this time we were sort of left waiting for weeks and months and months about whether Gordon Brown would or wouldn't call an election. I don't think that's healthy for a democracy. It shouldn't be the playing of the Prime Minister. So we've said, look, we're going to govern for five years. We're going to legislate. I'm introducing the legislation in the autumn in Parliament so that governments will have that fixed term of five years. And anyway, I think we need five years to sort thing out. We're a coalition Government, a partnership Government, two parties coming together in the national interest for the first time in many, many years and we have to take a lot of very difficult decisions so that we can then move forward, rebuild the economy. I think there's light at the end of the tunnel. There's so much gloomy news around but I think there are glimmers of better news and I hope when the five years are up, people will see that we've taken difficult decisions yes, some controversial ones, some unpopular ones but we've done it for the right reasons to get the economy right, get growth going again, give people a sense of kind of hope about the future again.*

MATT BALL: *So we'll come onto the economy in a moment. The other part of Arthur's question was what have been the highlights and lowlights of the coalition so far [12].*

Під час інтерв'ю Нік Клегг отримує запитання, яке складається з двох блоків: термін дії коаліційного уряду (*how long can it last*) та основні досягнення і прорахунки уряду (*what have been the highlights and lowlights*). Як наслідок – порушення політиком максимум принципу кооперації (кількості, релевантності, способу) журналіст отримує відповідь лише на частину питання і змушений його повторити ще раз (*The other part of Arthur's question was what have been the highlights and lowlights*). Так, відповідь Ніка Клегга містить відхилення від теми (*We all remember...*) стосовно права прем'єр-міністра країни за необхідності оголошувати дострокові вибори. Політик весь час повертається до строку дії коаліції, тобто його відповідь не організована (*It will last for five years; we're going to govern for five years; fixed term of five years; we need five years*). З відповіді не є зрозумілим, чи є закріпленим законодавчо строк дії уряду (*I mean that was one of the big, of the many changes that we've introduced* – констатація здійснення дії і далі – *I'm introducing the legislation in the autumn in Parliament*). У цьому випадку політику не вдається уникнути неоднозначності. Повтор низки фраз знову ж таки є показником неорганізованості висловлення (*difficult decisions, light at the end of the tunnel, glimmers of better news*). Політик не висловлює прямо своє занепокоєння ситуацією в країні (*difficult decisions, gloomy news, unpopular decisions, controversial decisions*). На наш погляд, таку розгорнуту і неструктуровану відповідь політика можна пояснити ще і форматом інтерв'ю та тим, що це запитання було поставлене першим.

Отже, інтенція мовця на вираження своїх емоцій призводить до порушення максимум принципу кооперації та максимум принципу ввічливості. Такі емоційні стани, як гордість, захват, занепокоєння, незадоволення, обурення є причинами порушення принципів кооперації та ввічливості.

В емоційному мовленні порушення переважно зазнають максимуми принципу кооперації – максима кількості, релевантності та способу представлення інформації. Як наслідок такого порушення в мовленнєвих контекстах представлено надлишок інформації (або від-

мову надати інформацію), відхилення від теми (спогади, розповідь про власний досвід чи власні переживання), мовлення не організовано (спостерігається перехід від теми до теми, повернення до теми, суперечності в наданні інформації).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.
2. Инглхарт Р. Культура и демократия / Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу. – М. : Московская школа политических исследований, 2002. – С. 106–128.
3. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
4. Ларина Т.В. Вежливость как предмет научного исследования / Т.В. Ларина // Коммуникативное поведение. Вежливость как коммуникативная категория. – Воронеж : Истоки. – 2003. – Вып. 17. – С. 10-22.
5. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Л.П. Нагорна. – К. : Світогляд, 2005. – 315 с.
6. Остин Дж. Л. Слово как действие. Пер. с англ. А.А. Медниковой / Дж.Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22-130.
7. Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. / Пер. з англ. Олександр Коваленко. – К. : Основи, 1994. – Т. I. У полоні Платонових чарів. – 444 с.
8. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов. Пер. с англ. В.З. Демьянкова / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170-195.
10. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – М. : Восток-Запад, 2006. – 200 с.
11. Шевченко І.С. Холістична прагмалінгвістика: напрямки розвитку / І.С. Шевченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Харків : Константа, 2005. – № 645. – С. 69-73.
12. A transcript of Deputy Prime Minister Nick Clegg's Q&A session. Originally given at the MSN offices in London. 16 August 2010. Електронний ресурс. Режим доступу : www.gov.uk
13. Brown P., Levinson S. Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – London; New York : CUP, 1987. – 345 p.
14. Cherry R. Politeness in written persuasion / R. Cherry // Journal of Pragmatics. – 1988. – Vol.12, No 1. – P. 63-81.
15. Chilton P. Politeness, Politics and Diplomacy / P. Chilton // Discourse and Society. – Vol.1. – L. Sage, 1990. – P. 201-224.
16. Fox K. Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour / R. Fox. – London : Hoddar, 2004. – 424 p.
17. Grice C.P. Logic and conversation / C.P. Grice // Syntax and semantics. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41-58.
18. Lacroff G. Women, Fire, and dangerous Things: What Categories Reveal about Mind / G. Lacroff. – Chicago-London: University of Chicago Press, 1990. – 632 p.
19. Leech G. Explorations in Semantics and Pragmatics / G. Leech. – Amsterdam, Philadelphia : Benjamins, 1980. – 133 p.
20. Leech G. Politeness: Is there an East-West Divide? / G. Leech // Journal of Foreign Languages. – 2005. – № 6. – P. 160-187.
21. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London: Longman, 1983. – 250 p.
22. Transcript David Cameron interview. Andrew Marr show. 2 October 2011. Електронний ресурс. Режим доступу : www.bbc.co.uk